

ראש השנה: שלוש עשרה מידות, של רחמים?

בס"ד

פתיחה

במהלך הסליחות אותן אומרים בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה, נוהגים לומר פעמים רבות את י"ג המידות אותן מסר הקב"ה למשה, מידות שכפי שכותבת הגמרא במסכת ראש השנה (יז ע"ב) בשם רב יהודה אינן חוזרות ריקם¹. י"ג המידות בדרך כלל הן נאמרות בציבור, נחלקו הפוסקים האם יחיד יכול לאומרן:

א. בסדר **רב עמרם גאון** (ב, נט) כתב שאין רשות ליחיד לאומרן מכיוון שמדובר 'בדברים שבקדושה', וכן פסקו להלכה **השולחן ערוך** (תקס"ה, ה) **והמשנה ברורה** (שם). ראייה לפסיקה זו הביא **הרשב"א** (שו"ת א, ריא) מדברי הגמרא בראש השנה (שם) הכותבת, שכאשר אמר הקב"ה לפני משה את י"ג המידות התעטף (מלאך) לפניו כשליח ציבור - מוכח שהן נאמרות רק בציבור.

לשיטתם במקרה בו אדם התפלל והציבור כבר הספיק לומר את י"ג המידות הנמצאות בתחנון, עליו לאומרן בטעמים וכפי שקוראים בתורה, כי לאומרם סתם כך ביחיד אסור וכפי שאסור לומר קדושה (ועיין **בבב"א** יוסף תפח, ה). ובלשונו של הרשב"א:

"מה שאמרת אם אומר שלוש עשרה מידות ביחיד? **תשובה**: מסתברא לי שכל שאומרן דרך תפילה ובקשת רחמים אין נאמרין ביחיד וכדבר שבקדושה הן. כמו שאמרו באגדה נתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראהו למשה בסיני. ואמר כל זמן שישראל חוטאין כשיגיע עת צרה יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם."

ב. **הטור** (תקס"ה) חלק על דבריהם וכתב, שאמירת י"ג מידות אינה נחשבת דבר שבקדושה, ולראייה שהגמרא בברכות (כא ע"ב) מונה רק את אמירת הקדיש, קדושה וברכו, וכן הביא הבית יוסף בשם **האבודרהם**. את הראייה מהגמרא בראש השנה דחו, שהרי גם באותה גמרא מובא שיש לאומרן רק כאשר עטופים בטלית, ולמרות זאת אין נוהגים כך, מכאן שגמרא זו אינה להלכה.

בעקבות כך שהגמרא קוראת לי"ג המידות - י"ג מידות של רחמים, הקשו הראשונים שתי קושיות בהן נעסוק הפעם. ראשית המידות 'נקה לא ינקה', 'פוקד עוון אבות על בנים' כלל אינן מידות של רחמים. שנית, כאשר אומרים את המידות חותכים אותן באמצע, ובמקום להגיד "ונקה לא ינקה", אומרים 'ונקה', כך שמוציאים את הפסוק ממשוטטו, דבר שלא מסתבר.

כיצד סופרים

מדוע המידות נקראות מידות הרחמים, אם יש בהן דברים רעים? כדי לענות על שאלה זו, יש לפתוח במחלוקת הראשונים והאחרונים כיצד לחלק את הפסוק בפרשת כי תשא (פרק לד) המונה את י"ג המידות. המחלוקת הראשונה בין המפרשים היא, האם המילים ה' ה' נחשבות מידות אותן יש למנות, או רק מהוות הקדמה לפסוק:

א. דעת **רבינו תם** (ד"ה שלש) **והרמב"ן** (שמות לד, ו), שאכן כל שם מייצג מידה שונה של הקב"ה. השם הראשון מסמל את רחמיו של הקב"ה לפני שהאדם חטא, שכן היה מקום להענישו על עצם המחשבה לחטוא, גם אם בפועל לא עשה כך (רא"ש). השם השני מסמל את רחמיו של הקב"ה על האדם לאחר שחטא, שלא נפרע מיד, ונותן לו את האפשרות לעשות תשובה.

ב. **רב ניסים גאון** (מובא בתוספות שם) חלק וסבר, ששם ה' הראשון בפסוק אינו כלול במידות הרחמים, ורק מהווה מעין קריאת פתיחה, ולראייה שיש פסיק בין השמות. את המידה הנוספת החסרה לו משלים בהפרדת המידה 'נוצר חסד לאלפים' לשניים. לשיטתו נצירת חסד היא מידת רחמים אחת, ושהקב"ה שומר אותו לאלפים נחשבת מידה נוספת, ובלשון התוספות:

"ובמגילת סתרים דרבינו נסים אין מונה שם הראשון, שיש פסיק בין השמות, משום דהכי קאמר קרא הקדוש ברוך הוא ששמו ה' קרא, ה' רחום וחנון. ונוצר חסד לאלפים מונה בשתי מידות, דנוצר חסד היינו מידה אחת, לאלפים מידה אחרת שמידה טובה מרובה חמש מאות על מדת פורענות, דהתם כתיב על רבעים והכא כתיב לאלפים."

ג. הדעה השלישית שכמותה נהוג לחלק בסידורים רבים כיום, מופיעה בדברי **האר"י** (מובא בקרבן נתנאל ראש השנה ה, ג). לשיטתו, שמות ה' כלל אינם נכללים במידות, ושניהם מהווים קריאה בלבד. כדי להשלים את שתי המידות החסרות לו כתב, שבנוסף לכך שמחלקים את נוצר חסד לאלפים וכמו רב ניסים גאון, כן יש לחלק את המידה 'ארך אפיים', 'לארך' ו'אפיים'.

מחלוקת הראשונים

בנוסף למחלוקת האם שמות ה' כלולים בי"ג מידות, נחלקו הראשונים האם 'פוקד עוון אבות על בנים' כלול במידות. **הרמב"ם** (פאר הדור, צ') הביא דעה הסוברת שכן, אך רוב הראשונים וביניהן **התוספות** (שם) **הר"ן** (ד ע"ב) וכן אפשרות אחת **ברמב"ם** סוברים, שהמידות מסיימות במילה 'ונקה', ועל אף שפוקד עוון אבות על בנים מסמל מידה, מכל מקום היא אינה כלולה בי"ג המובחרות.

מכל מקום לפי כל השיטות יש לשאול, מדוע לאחר מידות הרחמים מביאה התורה את המידה 'פוקד עוון על הבנים', שבפשטות מבטאת מידה רעה. כמו כן יש להקשות, כיצד ייתכן שמונים את המידה 'ונקה' ומשמיטים את המילים 'ולא ינקה', מוציאים את לשון הפסוק הכותב ברצף 'ונקה לא ינקה' ממשוטטו:

א. **האבן עזרא** (רמב"ן שמות כ, ה) כתב לתרץ, שכאשר התורה כותבת 'פוקד עוון על בנים', כוונתה לכך שהקב"ה לא מעניש את הרשע מיד, אלא מגלגל את החטאים עד דור רביעי לראות שמא אחד מהצאצאים ייצא צדיק והעוון יימחל. אמנם בסופו של דבר האחרון הרשע מקבל את עונשי השאר, אבל זה עדיף ממקרה בו תכרת השושלת כבר בהתחלה - ולכן זו מידת רחמים.

¹ **הראשית חכמה** (שער הענוות, פרק ראשון) הקשה, שהרי פעמים רבות אומרים את י"ג המידות ולא נענים! בעקבות כך נקט, שאין כוונת הגמרא שמספיק לומר את י"ג המידות בשביל להיענות וכפי שטען **רש"י** (ד"ה בריית), אלא שיש ממש לנהוג באותן המידות (ולכן כתוב 'עשו' לפני). בעקבות פירוש זה ביאר **המאור ושמש** (פרשת ויחי) מדוע יש לומר מידות אלו דווקא בציבור, כי רק כאשר מתכנסים מספר רב של אנשים, ייתכן מצב שקיימים בכל הציבור יחד י"ג המידות ואז הקב"ה יענה לתפילה. מה שאין כאשר יחיד אומרם, שאז בוודאי הוא חסר בחלק מהמידות.

מדוע אם כן חותכים את המידות באמצע, ולא אומרים גם את המידה הזו? **המהר"ל** (נתיב התשובה, פרק ו') תירץ, שעל אף שמדובר במידה טובה, בכל אופן יש בה מימד לא נוח שאדם מבקש שה' יעביר את העונש לילדיו שמא יהיו צדיקים והחטא יימחל לגמרי (אם כי למעשה נקט כדעה הסוברת שיש להגיד את הפסוק במלואו). ובלשון הרמב"ן שהביא את דברי האבן עזרא:

"אמר רבי אברהם כי טעם פקידה כטעם זכירה, כמו וה' פקד את שרה (בראשית כא א), שהוא כמו ויזכרה ה' (שמואל א', א יט). והטעם, כי השם יאריך לרשע אולי ישוב ויוליד בן צדיק, אבל אם הלך הבן בדרכי אביו גם הדור השלישי גם הדור הרביעי יאבד זכרם. כי השם יזכור מה שעשו האבות, ולא יאריך עוד."

ב. אפשרות נוספת מובאת **ברמב"ם** (מורה נבוכים א, מד) שכתב, שלמעשה המידות של הקב"ה, אינן לא של רחמים ולא של כעס, אלא של אמת - הוא פועל כפי שנוכח וצריך לפעול, ולכן אין בעיה שיש מידות שאינן נתפסות בעינינו כרחמים. הסיבה שבכל זאת קוראים להן 'מידות רחמים' היא, שבדרך כלל נכון יותר למנהיג לחמול מאשר להעניש, ורוב המידות הינן מידות של רחמים.

על אף שיש בפירושו הסבר מדוע קוראים למידות 'מידות הרחמים', מכל מקום אין בכך הסבר מדוע נהגו לחותכן באמצע, ולהסיר את המידות הרעות. אדרבה, אם אכן כל המידות משמשות רק כתיאור לאמת של הקב"ה, אין כלל סיבה לחותכן (אם כי ייתכן שבזמן הרמב"ם אמרו את המידות בשלמותן, או שכלל לא אמרו אותן בזמן התפילה (עיין בשו"ת פאר הדור ס' צ)).

דעת הרמב"ן

הסבר נוסף בראשונים, מופיע בדברי **הרמב"ן** (דרשה לראש השנה). הגמרא במסכת ראש השנה (טז ע"ב) מביאה בשם רבי כרספדאי, שבראש השנה נפתחים שלושה ספרים. של צדיקים הנחתמים לחיים, של רשעים הנחתמים למיתה, ושל בינוניים שתלויים ועומדים עד יום כיפור ורק במקרה בו זכו - נחתמים לחיים. מה הכוונה 'זכו'? **הרמב"ם** (תשובה ג, ג) פירש שהכוונה חזרו בתשובה: "וכשם ששוקלין זכויות אדם ועונותיו בשעת מיתתו כך בכל שנה ושנה שוקלין עונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש השנה, מי שנמצא צדיק נחתם לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה והבינוני תולין אותו עד יום הכפורים אם עשה תשובה נחתם לחיים ואם לאו נחתם למיתה."

ראשונים ואחרונים התקשו בדברי הרמב"ם (המובאים גם ברבינו חננאל), מדוע אם אותו אדם לא עשה תשובה הוא נידון למיתה? הרי הוא עדיין נחשב בינוני! כמו כן, ייתכן שיעשה מצוות נוספות גדולות וחשובות שבאמצעותן יחשב צדיק ויזכה לחיים, ואם כן מדוע כתבו הראשונים שיש חובה לעשות דווקא תשובה כדי להיחשב צדיק? נאמרו במפרשים מספר תירוצים לקושיות:

יישוב הקושיה

א. **הרב פרינלנדר** (שפתי חיים, מועדים א') כתב, שכאשר הגמרא כותבת צדיקים, רשעים ובינוניים, אין כוונתה לכמות הזכויות והעונות, אלא למצב נפשי. אדם שבמגמת עלייה והתקדמות נקרא צדיק, במגמת ירידה נקרא רשע, ואדם שמתנדנד נקרא בינוני. משום כך ברור מדוע חובה לעשות תשובה כדי להיחשב צדיק, ומי שאינו עושה כך נמצא במגמת ירידה ונקרא רשע (ועיין הערה²).

ב. בספר **עמק ברכה** (תשובה ב, עמ' קמו) תירץ, שלמרות שהקב"ה קובע את דינו של האדם ביום כיפור, למעשה רק עד ראש השנה נספרות העוונות והזכויות של השנה שעברה. משום כך מי שנמצא בינוני בראש השנה לא יועילו לו עשיית המצוות עד יום כיפור, ורק עשיית תשובה שיכולה לתקן למפרע את העוונות של השנה שעברה היא זו שמועילה.

ג. **הרמב"ן** (שם) באפשרות נוספת תירץ, שבגלל שמעלתה של התשובה גדולה בכך שהיא מכפרת על העוונות - חטאו של מי שאינו עושה תשובה גדול. יתרה מכך, בעוד שאדם שנפל חטא רק לזמן קצוב, אדם שאינו עושה תשובה חוטא לאורך כל הזמן בו אינו חוזר, ובכך מראה שלא אכפת לו מהעוון. משום כך התשובה היא זו שמכריעה את הכף, כי מעלתה גדולה ואף עונשה.

בדומה לכך גם כתב **המאירי** (ראש השנה טז ע"ב ד"ה אף), שעל אף שבכל זמן וזמן טוב לעשות תשובה, מכל מקום בזמן ראש השנה ראוי להתעורר יותר, ומי שמתרשל באותו הזמן מתשובה - אין לו חלק באלוקי ישראל. ובלשון הרמב"ן:

"כיון שאמרנו שראש השנה יום דין לכל אדם וכולן נדונים בו, צריכין הכל לשום הדבר על לבם ולשוב בתשובה, ולהתחרט על עונותיהם ועל פשעיהם. והתשובה חסד גדול על הבריות, אבל עונש גדול הוא להם, שבזמן שאדם חוטא לא עבר על רצון בוראו אלא שעה אחת בשעת החטא, וכשהוא עומד במרדו ואינו שב בתשובה נמצא כל ימיו מכעיס לשם."

כפי שכתב **הרב רן כלילי** (תוכנית רמב"ן) על ביאורם אפשר לפרש את הפסוק בתהילים: "כי עמך הסליחה למען תורא". מדוע נוצרת יראה בעקבות כך שהסליחה מצויה אצל הקב"ה? אלא מכיוון שיש הזדמנות לתקן ולחזור, ממילא העונש והחטא גדולים הרבה יותר כאשר לא חוזרים והיראה והחשש שלא עושים כהוגן גדלים אף הם.

תירוץ הרמב"ן

על פי פירוש זה של הרמב"ן והמאירי שהתשובה היא מעלה גדולה אך גם חובה גדולה, אפשר לתרץ גם את הקושיות לעיל, מדוע לאחר שהתורה מביאה את י"ג מידות הרחמים היא מביאה מידות רעות, ומדוע חותכים את המילים 'לא ינקה' ומשנים את הפסוק – שכן אם אדם לא יעשה תשובה ויבנה על מידות הרחמים, הן ממילא יהפכו למידות שפוגעות באדם.

על פי פירוש זה גם מובן, מדוע לא מזכירים את אותן המידות בבית כנסת. כי אמנם ייתכן מצב בו אדם לא יחזור בתשובה, ואז בעקבות כך הרע רק יתעצם, אבל דבר זה יקרה רק כאשר האדם לא יחזור בתשובה, וכביכול לא רוצים להזכיר אפשרות מעין זו.

חג שמח! קח לקרוא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² תירוץ מיישב קושיה נוספת שכן יש שפירשו ש"בינוני" הכוונה למחצה על מחצה זכויות, ולשיטתם קשה, שהרי אדם עושה אין ספור מצוות ועוונות במהלך השנה, והסיכוי שיהיה בדיוק בינוני הינו אפסי. לעומת זאת לשיטתו שהכוונה לנטייה נפשית, בהחלט ייתכן מצב של אדם המתנדנד ברצונותיו ומעשיו ויחשב בינוני.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com